УДК 9-05

Ф.Й. Йосыпов

В.В. РАДЛОВНЫҢ КАЗАН ЧОРЫ ФӘННИ, ПЕДАГОГИК ЭШЧӘНЛЕГЕ

(дәвамы)
Башы журналның 2023 елның 1 нче санында

В статье рассматривается Казанский период научной, педагогической деятельности одного из основателей русской тюркологической науки всемирно известного ученого Василия Васильевича Радлова (нем. *Фридрих Вильгельм Радлофф*), который в течение своей шестидесятилетней научной деятельности охватил практически все области тюркологии: диалектографию и диалектологию, лексикографию и лексикологию, сравнительную и историческую фонетику и грамматику тюркских языков, куманский язык, текстологию и издание тюркской письменности на руническом, уйгурском, арабском алфавитах, тюркский фольклор, этнографию, историю, археологию.
Ключевые слова: В.В. Радлов, Казанская учительская школа, тюркские языки, образцы народной литературы тюркских племен, диалектология татарского языка, памятники древнетюркской письменности.

W. Radloff, worldwide known Turcologist, has accomplished numerous important works on almost every field related to Turcology such as dialectography, dialectology, lexiocography, lexicology, comparative historical phonetics and grammar of Turkish, transcription and facsimile of Turkish texts written with Runic, Uigur and Arabic alphabets, Turkish folklore, Turksih ethnography, Turkish history and archaeology. This study elaborates W. Radloff’s scientific researches.
Keywords: W. Radloff, Kazan teaching skool, Turcology, the dialectology of Tatar Turkish, folklore, old Turkish Manuscripts.

В. В. Радлов һәм Казан галимнәре даирәсе

В.В. Радлов Казанга бик теләп килә. Ул заманнарда ук шәһәребез, Санкт-Петербург һәм Мәскәүдән кала, зур фәнни үзәк булып санала. 1804 елда Казан Император университеты ачылганнан соң, биредә күренекле галимнәр туплана башлый. 1828 елда университетта төрек-татар филологиясе кафедрасы оеша. В.В. Радлов Алтайда эшләгәндә үк үзенең иҗади планнарын шул өлкәдә хезмәт куючы галимнәр белән уртаклашу турында хыяллана торган була. Казанга килеп урнашу белән, ул үзенә фикердәшләр эзли башлый. Бәхетенә каршы, В.В. Радлов 1873 елда Казан Император университеты доценты И.А. Бодуэн де Куртенэ белән таныша. Бодуэн де Куртенэ 1875 елда Петербург университетында докторлык диссертациясе яклап кайта, 1876 елда Казан университеты профессоры булып раслана. Берлин, Йен, Лейпциг, Прага университетларында теоретик яктан ныклы хәзерлек алган И.А. Бодуэн де Куртенэ Казан университетында тел белеме өлкәсендә эшләгән талантлы яшьләрне үз тирәсенә туплый

башлый, тел белгечләренең теоретик түгәрәген җитәкли. Казан лингвистика мәктәбенә нигез салган әлеге түгәрәк эшчәнлегендә В.В. Радлов иң актив катнашучыларның берсе була [Бодуэн де Куртенэ, 1963. с. 146–202; Тенишев, с. 32–43; Закирова, с. 3], еш кына үзенең фәнни тикшеренү нәтиҗәләре турында чыгышлар ясый, бу аның киләчәктәге гыйльми эшчәнлегендә зур роль уйный. 1883 елда И.А. Бодуэн де Куртенэ Дерпт (Тарту) университетына күчкәннән соң, Казан лингвистика түгәрәген Н.В. Крушевский, В.А. Богородицкийлар белән бергә В.В. Радлов та җитәкли. Ул вакытта гомуми тел белеме өлкәсендә атаклы галимнәрнең берсе булган И.А. Бодуэн де Куртенэның һәм гомумән Казан лингвистика мәктәбе вәкилләренең В.В. Радловка йогынтысы бик зур була. Мәгълүм булганча, И.А. Бодуэн де Куртенэ һәм аның яшь грамматистлар даирәсе җанлы сөйләмне өйрәнүгә зур әһәмият бирәләр. Алтай чорында Көнбатыш Себердә яшәүче күп кенә төрки халыкларның сөйләм телләрен өйрәнгән В.В. Радлов Казан лингвистика мәктәбенең бу карашын хуплап кабул итә. Россия телчеләре арасында көннән-көн киңрәк таралыш алган бу фикерне В.В. Радлов 1881 елда Берлинда уздырылган Көнчыгышны өйрәнүчеләрнең V халыкара корылтаенда «Die Lautalternation und ihre Bedeutung für die Sprachentnwickung, belegt durch Beispiele aus denTürksprachen» дигән чыгышында күтәрә [Тенишев, с. 37; Байрамова, с. 16–18). Соңыннан мәкалә булып басылып чыккан бу хезмәтендә ул фонеманың асылын И.А. Бодуэн де Куртенэ фикерләренә якынаеп кабул итә. Билгеле булганча, фонема төшенчәсе, беренче буларак, Казан Император университеты профессоры И.А. Бодуэн де Куртенэ башында торган бер төркем галимнәр тарафыннан ачыклана. Хәзерге вакытта тел белемендә кабул ителгән караш буенча, фонема телнең мәгънә аера торган иң кечкенә берәмлеге булып санала. Казан лингвистика мәктәбенә нигез салган Бодуэн де Куртенэ билгеле бер телдәге аерым бер авазның, лексик, грамматик мәгънәсе булмауга карамастан, сүзләрнең, кушымчаларның мәгънәләрен үзгәртә алу сәләтенә ия булуына игътибар итә. Сүзләрнең мәгънәсе бер авазны икенче аваз белән алыштыруга бәйле булса, әлеге аваз берәмлеге шушы телнең мөстәкыйль аваз-фонемасы булып санала**.** Әгәр бер үк аваз үзенең төрдәшләреннән бары тик яңгырашы белән генә аерылып торса, ул әлеге авазның фонетик варианты гына булып санала. Казан университеты, аерым алганда, Казан лингвистика мәктәбе вәкилләренең әлеге ачышы XX гасырда гомуми тел белеменең зур казанышларыннан санала. Мәсәлән, нинди дә булса бер телне фәнни өйрәнә башлаганда, сүзләрне формалаштыра торган күпсанлы авазлардан кешеләр арасында аралашу чарасын дөрес тәэмин итә торганнарын аерып чыгару әһәмиятле. Бу процесс өчен мөһим авазлар үзләренең фонетик вариантларыннан гадәттә нинди дә булса бер үзенчәлеге белән аерылып тора. Бу үзенчәлекнең, сүз составындагы авазның булу-булмавына карап, мәгънәсе дә үзгәрә. И.А. Бодуэн де Куртенэ, В.В. Радлов һәм аларның фикердәшләре кешенең авазлардагы бу әһәмиятле

үзенчәлекләрне сайлап алуын ике факторның эшчәнлегенә бәйләп аңлаталар. Аның беренчесе – физик (авазларны әйтү), икенчесе – психологик, ягъни кешенең эчке халәтенә бәйле рәвештә, авазларның мәгънә белдерү хосусиятләре. Шунлыктан әлеге шартларны белү телнең бу эшчәнлеген информантлардан турыдан-туры ишетү юлы белән генә өйрәнергә кирәк, дигән нәтиҗәгә китерә. Алар карашынча, бары тик тере (хәзерге) телләрне диалектлардагы барлык нечкәлекләре белән өйрәнү генә гомумхалык теленең ничек, ни рәвешле үсеш-үзгәреш кичерүен күзалларга мөмкинлек бирә. Биредә В.В. Радлов, Казан лингвистика мәктәбе вәкилләре тарафыннан нигезләнгән карашларга таянып, төрки телләрдәге фонетик үзгәрешләренең асылын аңлауга һәм аңлатуга ирешә. В.В. Радловның Казан чорына кадәр язылган хезмәтләренең берсендә дә аралашу процессында мәгънә аеруда кулланыла торган фонема турында сөйләнмәсә дә, аның югарыда аталган мәкаләсендә автор авазларның әлеге үзенчәлеген аңлауда Казан тел белеме вәкилләренә бик якын тора [Тенишев, с. 38]. Галим хезмәтләренең Казан лингвистика мәктәбе йогынтысы нәтиҗәсендә башка яңа фикерләр белән баюын без түбәндәге мисалда да күрә алабыз. «Die Lautalternation und ihre Bedeutung für die Sprachentwickung, belegt durch Beispiele aus denTürksprachen» (Берлин, 1881) дигән хезмәтен ул Н.В. Крушевскийнең фонетик үзгәрешләр, аваз күчешләренең теоретик нигезләрен аңлаткан «Über die Lautabwechslung» мәкаләсе белән танышканнан соң яза. Н.В. Крушевский авазлар арасында өч тип күчеш булуын ачыклый: 1) билгеле бер комбинатор процесслар нәтиҗәсендә барлыкка килә торган дивергенция – дивергентлар; 2) корреляция – коррелятлар; 3) морфологик шартларга бәйле рәвештә барлыкка килгән корреляция һәм коррелятлар. Аларның барлыкка килүен Н.В. Крушевский тарихи процесслар һәм телдәге закончалыклар нигезендә аңлата. Н.В. Крушевскийның авазлар күчеше өч тип аваз чиратлашуларыннан тора, дигән фикерен В.В. Радлов төрки телләр матералында сынап карый һәм әлеге күренешнең махсус рәвештә аңлап башкарыла торган психологик факторлар белән бәйләнмәгәнлеген искәртә. Галим фикеренчә, күп кенә очракларда бу процессларга экстралингвистик факторлар, әдәби тел, күрше телләр белән үзара бәйләнешләр дә тәэсир итәргә мөмкин.

В.В. Радлов үзенең мәкаләсендә Казан лингвистика мәктәбенең бу өлкәдәге карашларына зур бәя бирә. Аның әйтүенчә, бу хезмәт линвистика фәне үсешенә этәргеч бирә торган күп кенә яңа карашларга бай. Галим, шушы хезмәттәге фикерләреннән чыгып, беренче чиратта, үзенең, шулай ук гомуми тел белеме, аерым алганда, тюркология өлкәсендәге беренчел бурычларны билгели: 1) дивергенция барлыкка килү шартларын ачыклау өчен, авазлар табигатен тагын да тирәнрәк өйрәнүне дәвам итү; 2) дивергенция шартларының төрләрен төркемләп өйрәнү; 3) дивергенция тәэсирен (эффектын) булдыра торган көчләрнең нинди өлешләрдән торуын ачыклау; 4) дивергенциянең тарихи үсеш-үзгәрешен, аның төрле тел семьялыкларында барлыкка килү шартларын ачыклау, аларны чагыштырып өйрәнү; 5) аваз

үзгәрешләренең үзеннән-үзе (спонтан рәвештә) барлыкка килү моментларын өйрәнү (бу күренешләрнең нинди физик яки психологик сәбәпләрдән барлыкка килүен ачыклау; 6) аваз үзгәрешләренең үзеннән-үзе (спонтан рәвештә) алга таба хәрәкәт итәргә ярдәм итүче, комачаулаучы төрләрен, тарихын ачыклау; 7) кайбер телләр өчен хас булган аффилир (катлаулы) авазларны ачыклау, аларны чагыштырып өйрәнү; 8) авазларны төшереп калдыру; 9) коррелятив күренешләрне төркемләү, бу күренешләрнең сәбәпләрен ачыклау; 9) фонетик күренешләрнең морфология закончылыгына каршы килү очраклары; морфологик законнар нигезендә килеп чыккан фонетик үзгәрешләрне билгеләү [Байрамова, 2013, с. 18].

В.В. Радлов сөйләмдә телнең эчке кануннары буенча барлыкка килгән аваз үзгәрешләренең сәбәпләре итеп түбәндәгеләрне күрсәтә: 1) комбинатор шартлар; 2) авазның билгеле бер позициядә булуына бәйле шартлар; 3) басымга бәйле шартлар.

Югарыда В.В. Радлов санап үткән шартларда барлыкка килгән аваз үзгәрешләре фонеманың табигатен аңларга ярдәм итә торган хәзерге карашларга туры килә [Тенишев, с. 38; Закирова, с. 40].

Казан лингвистика мәктәбенә нигез салган И.А. Бодуэн де Куртенэ дусты һәм фикердәше В.В. Радловның фәнни иҗатына һәрвакыт игътибарлы булган. Аны Казан лингвистика мәктәбе галимнәре фикерләренең төрки һәм башка система телләрен өйрәнү тәҗрибәсендә ни рәвешле чагылыш табуы кызыксындыра. И.А. Бодуэн де Куртенэ В.В. Радловның «Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türksprachen» дигән мәкаләсе басылу уңаеннан «Заметки на полях в сочинениях Радлова» дигән бәяләмәсе белән чыга. Ул аның телләрне морфологик төркемнәргә бүлү пргинципларын, нигездә, кабул итсә дә, хезмәттәшенең ул заман тел белемендә урнашкан карашларга ияреп, төрле типтагы телләрнең үсеше тәртибе турындагы фикерен шикләнеп кабул итә [Бодуэн де Куртенэ, 1963, с. 146–202].

И.А. Бодуэн де Куртенэ һәм В.В. Радлов гомерләренең ахырына кадәр фәнни һәм шәхси бәйләнешләрен саклыйлар. И.А. Бодуэн де Куртенэ В.В. Радловның Казан лингвистика мәктәбе карашларын кабул итүеннән канәгать була. «Николай Крушевский, его жизнь, научные труды», «Опыт теории научных альтернаций» хезмәтләрендә В.В. Радловның Казан линвистика мәктәбенең, шулай ук аның икенче күренекле вәкиле саналган Н.В. Крушевский тәкъдим иткән теоретик фикерләрне төрки телләр өлкәсендә уңышлы куллануын, аваз үзгәрешләренең сәбәпләрен билгеләүдә бер-берсенә бик якын торуларын, кайбер аерымлыкларның бары терминология өлкәсенә генә карaганлыгын билгеләп үтә [Бодуэн де Куртенэ, 1963, с. 170].

В.В. Радлов Казанда яшәгән елларда Казан университеты каршындагы Археология, тарих, этнография җәмгыятенең хакыйкый әгъзасы була һәм аның эшчәнлегендә дә актив катнаша [Валеев, с. 180]. Җәмгыятьнең IV съезды (1877) эшендә катнашып, үзенең чыгышында Шиһабетдин Мәрҗанинең рус теленә үзе тәрҗемә иткән

«Гиләләт аз-заман фи тарих Болгар вә Казан» әсәре турында сөйли [Гайнуллин, б. 196; Закирова, с. 54]. 1884 елда ул съезд материалларында рус һәм татар телләрендә басылып чыга.

Казанның фәнни даирәләрендә В.В. Радлов үзен төрки телләрне өйрәнү өлкәсендә өлгереп җиткән, алыштыргысыз галим итеп таныта. И.А. Бодуэн де Куртенэ 1883 елда Казан университеты җитәкчелегенә В.В. Радловны фин-төрки филология кафедрасы лекторы итеп эшкә алуны сорап мөрәҗәгать итә [НА РТ, ф. 977, оп. ИФФ, д. 1249. л. 1–49; Закирова, с. 53–54] һәм аны Казанда бу вазифага лаеклы бердәнбер кандидатура дип атый. Әмма В.В. Радлов Император Фәннәр академиясенә сайлану сәбәпле, әлеге эшләр тормышка ашмый кала.

Шулай итеп, дистәләрчә еллар буе Көнбатыш Себердә яшәүче төрки халыкларның телләре буенча тупланган материалларны фәнни яктан дөрес итеп аңлатуда В.В. Радловның Казан лингвистика мәктәбе белән булган элемтәләре уңышлы нәтиҗәләргә килергә ярдәм итә. В.В. Радлов иҗатын өйрәнүчеләр хаклы рәвештә аның үзен дә Казан лингвистика мәктәбе күренекле вәкилләренең берсе дип бәяли [Юсупов, 2010, с. 4–7].

Әдәбият

Ахметова-Урманче Ф.В. По следам В.В. Радлова // Фәнни эзләнүләр юлында. Казан: Фикер, 2000. Б. 205–218.

Әхмәтова-Урманче Ф. Татар эпосы. Дастаннар. Казан: Раннур, 2004. 640 б.

Әхмәтҗанов М.И. Илдан белән Гөлдан дастаны хакында // Әдәби мирас. Икенче китап. Казан: Татар. кит. нәшр., 1985. Б. 44 .

Әхмәтҗанов М.И. Себер ханлыгына кагылышлы билгесез татар чыганаклары // Фән һәм тел. 2003. № 2.

Байрамова Л.К. Научные контакты В.В. Радлова, И.А. Бодуэн де Куртенэ и Н. В. Крушевского // В.В. Радлов. Духовная культура тюркских народов. Первая международная интернет-конференция (21 марта 2012 года): Сборник трудов. Казань: Казанский университет, 2012. С. 16–18.

Бартольд В.В. Памяти В.В. Радлова. (1837–1918) // *Бартольд В.В.* Сочинения. Т. 9 (Работы по истории востоковедении). М.: Наука, 1977. Б. 175–186.

Биккенин Р. Мухаммед-Сафа Биккенин и Василий Васильевич Радлов: Из истории первого в Казанской губернии татарского начального училища // Гасырлар авазы = Эхо Веков. 2006. № 1. Б. 8–15.

Бодуэн де Куртенэ И.А. Заметки на полях сочинения В.В. Радлова (1909) // Живая Старина. 1909. Вып. 3. С. 191– 205.

Бодуэн де Куртенэ. И.А. Николай Крушевский, его жизнь и научные труды // Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. Т. I. М., 1963. С. 146–202.

Валеев Р.М. Казанское востоковедение: истоки и развитие (XIX – 20-ые гг. XX в.). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1998. 180 б.

Гайнуллин М.Х. Татарская литература XIX века. Казань: Татар. кн. изд-во, 1975. С. 307.

Джаным. Антология сибирских татар / Сост.: Ф.В. Ахметовой-Урманче и А.В. Преловского. М.: Новый Ключ, 2007. С.186–189.

Загидуллин И.К. Составлен со знанием дела, но имеет ряд существенных недостатков (Проект инструкции инспекторам татарских, башкрских, киргизских школ. 1876 г. // Гасырлар Авазы = Эхо веков. 2009. № 2. С. 47–52.

Загидуллин И.К. Татарская школа и русификаторская политика царизма во второй половине XIX в. // Народное просвещение у татар в дооктябрьский период. Казань, ИЯЛИ им. Г. Ибрагимова, 1992. С. 60–68.

Загидуллина Д.Ф. Из истории преподавания татарской литературы в дооктябрьский период // Народное просвещение у татар. Казань ИЯЛИ им. Г. Ибрагимова, 1992. С. 105–118.

Закирова Л.И. Василий Васильевич Радлов. Казанский период деятельности. Казань: Ихлас, 2013. С. 291.

Ильминский Н. Новые учебные руководства для татар магометан г. Радлова // Журнал Министерства народного просвещения. 1873. С. 370–374.

Исхаки Г. Василий Васильевич Радлов // Әлислах. 1909. № 68.

Казанская татарская учительская школа в 1976–1917 гг.: Сборник документов и материалов. Казань, 2005. 256 б.

Каримуллин А.Г. Татарская книга пореформенной России. Казань: Татар. кн. изд-во, 1983. 320 б.

Катанов Н.Ф. Предания тобольских татар о прибытии в 1572 г. мухаммеданских проповедников в г. Искер // Ежегодник Тобольского губернского музея. Тобольск, 1897. Вып. 7. С. 51–61.

Кононов А.Н. В.В. Радлов и отечественная тюркология // Тюркологический сборник. М.: Наука, 1972. С. 7–15.

Махмутова А.Х. Становление светского образования у татар (Борьба вокруг школьного вопроса 1861–1917). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. С. 82.

Мурадов В. Ефим Малов о Ш. Марджани, К. Насыри, В.В. Радлове // Гасырлар Авазы = Эхо Веков. 1999. № 1/2. С. 152–160.

НА РТ (Татарстан Республикасының милли архивы), ф. 92, оп. I., д. 10290.

НА РТ, ф. 92, оп. I, д. 10290, л. 1–2.

НА РТ, ф. 92, оп. I, д. 13147, л. 24.

НА РТ, ф. 92, оп. I, д. 13147, л. 4, 24.

НА РТ, ф. 92, оп. I, д. 13147, л. 39.

НА РТ, ф. 977, оп. ИФФ, д. 1249, л. 1–49.

НА РТ, ф. 977, оп. ИФФ, д. 1249, л. 21.

НА РТ, ф. 92, оп. I, д. 15519, л. 4–7.

НА РТ, ф. 92, оп. I, д. 15539, л. 6–7.

Радлов В.В. Белек. Балалар укыр өчен чыгарылган китап. Казан: Казан ун-ты тип., 1872. 232 б.

Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи. Часть IV. Наречия барабинцев, тарских, тобольских и тюменских татар / сост. д-р филол. наук Ф.Ю. Юсупов). Казань: Татар. кн. изд-во, 2012. 517 с.

Радлов В.В. Первая книга для чтения. Казань: Тип. Казан. ун-та, 1874. 171 с.

Радлов В.В. Грамматика русского языка, составленная для татар Восточной России. Часть. I. Этимология. Казань: Тип. Казан. ун-та, 1878. 114 с.

Радлов В.В. Материалы для разговорных уроков по способу наглядного обучения инородческих школ. Казань, 1978. 87 с.

Радлов В.В. Учебник немецкого языка по методу Лувье. Казань, 1872. 110 с.

Радлов В.В. О языке куманов по поводу издания куманского словря. СПб.: Тип. Имп. Академии наук. 1884. 53 с.

Самойлович А.Н. Радлов как турколог (речь, произнесенная в публичном заседании Российской Академии Наук 12 мая 1919 г.) // Новый Восток. Кн. вторая. М., 1922. С. 707–712.

Тенишев Э.Р. В.В. Радлов – фонетист и грамматист // Тюркологический сборник. М.: Наука, 1972. С. 32–41.

Фәхретдинов Р. В.В. Радлов җәнапларының илле еллык (1859–1909) бәйрәме // Шура. 1909. № 10.

Ханбиков Я. В.В. Радлов (1837–1918) // Русские педагоги Татарии и их роль в развитии просвещения и педагогической мысли татарского народа. Казань: Министерство просвещения РСФСР; КГПИ, 1968. С. 42–49.

Хаҗиев В. Талантлы тюрколог // Мирас. 2000. № 4. Б. 77–82.

Шәрәф Г. Төрек телләренең олуг галиме В.В. Радлов // Кояш. 1917. № 5, 10 гыйнвар.

Шәрәфетдинов З.Т. Казан лингвистика мәктәбе һәм аның педагогик традицияләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 1984. Б. 103.

Юсупов Ф.Ю. В.В. Радлов – выдающийся тюрколог России // Татар халык иҗаты. Фәнни эзләнүләр һәм фольклор үрнәкләре: фәнни конференцияләр материаллары җыентыгы. Казан: Ихлас, 2011. Б. 136–185.

Юсупов Ф.Ю. В.В. Радлов – великий тюрколог России // Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен... Казань: Татар. кн. изд-во, 2012. С. 3–29.

Юсупов Ф.Ю. В.В. Радлов – основоположник Российской филологической науки // Научный Татарстан. 2012. № 2. С. 173–195.

Юсупов Ф.Ю. В.В. Радлов яркий представитель Казанской лингвистической школы // В.В. Радлов и духовная культура тюркских языков. Первая Международная интернет конференция. Сборник трудов. ИФИ. 21 марта 2012. Казань, 2012. С. 4–7.

Юсупов Ф.Ю. Деятельность В.В. Радлова в формировании российской тюркологической науки // «Занкиевские чтения»: материалы Всероссийской научно-практической конференции. Тобольск: ТГСПА им. Д.И. Менделеева, 2013. С. 152–157.

Юсупов Ф.Ю. В.В. Радлов – основоположник тюркологической науки России. Международный тюркологический симпозиум, посвященный памяти выдающегося тюрколога, доктора филологических наук, профессора, академика РАН Эдхяма Рахимовича Тенишева. Сборник статей. Казань, 2013. С. 85–88.

Gronbech K. Codex Cumanicus. Kopenhagen, 1936.

Radloff W. Vergleichende Grammatik der Türksprachen. Erster Teil. Phonetik der nördlichen Türksprachen» . Leipzig, 1882. 77 s.

Yusupov Ferit Yusupoviç. «Rusya Türkolojisinin Kurucusu – V.V. Radlov» (Çev. Fatih Ekici), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 52, Erzurum 2014. S. 291–311.

Yusupov Ferits Yusupovich. Contemporary issues of textual analysis of turkic-tatar literary monuments of western Siberia (2013, World Applied Sciences Journal, 27 (13 A). P. 492–496).

Йосыпов Феритс Йосыф улы,
филология фәннәре докторы, профессор